

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою № 14 – «Проблеми перекладу і редагування наукових текстів»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 08.07.2024 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 27.06.2024 р. № 22

Розробник:

Завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
канд. філол. наук, доцентка Валентина ВАСИЛЕНКО

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри української мови Сумського державного
педагогічного університету імені А.С. Макаренка, кандидатка філологічних
наук, доцентка Вікторія ГЕРМАН

План лекції

1. Форми і види перекладу. Буквальний, адекватний, реферативний, анотаційний переклади.
2. Типові помилки під час перекладу наукових текстів українською. Вибір синоніма під час перекладу.
3. Переклад термінів.
4. Особливості редагування наукового тексту. Помилки у змісті й будові висловлювань.

Рекомендована література:

1. Андреева Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. Київ, 2012. 253 с. **URI:** <http://bit.ly/2lR1oYO>
2. Василенко В.А., Довгополова Г.Г. Структурні компоненти комунікативної компетентності в процесі лінгвістичної підготовки майбутніх правознавців. *Закарпатські філологічні студії*, 2023. №27. Т. 2. С. 134-138.
URI:http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_2/25.pdf
3. Василенко В. Риторична культура професійного мовлення : курс лекцій : навч. посіб. для здобувачів гуманіт. ф-тів закл. вищ. освіти / Сумс. філ. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми, 2023. 377 с.
URI:<https://dspace.univd.edu.ua/items/addf82b2-b897-41b8-bc1b-9e50e8ab2687>
4. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навч. посіб. / [упоряд. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Фак. №2, Каф. українознавства. Харків: ХНУВС, 2019. 272 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6485>
5. Українська мова професійного спрямування (Мовні норми): навч. посіб. / уклад. Н. І. Єльнікова, І. М. Голопич, Д. В. Полтавська; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. 182 с. **URI:** <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6524>
6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від [25](#) [квітня](#) 2019 року.
URI:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2704-19>.
7. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55.
URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF>.
8. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF>

Текст лекції

1.Форми і види перекладу. Буквальний, адекватний, реферативний, анотаційний переклади

Принципово важливо розмежовувати процес виконання перекладу й результат, який отримано після закінчення цього процесу. Отже, **перекладання** – це процес, під час якого текст або усне висловлювання, що виражені однією мовою (мовою оригіналу), відтворюються іншою мовою (мовою перекладу). А **переклад** – це результат цього процесу, тобто новий текст або усне висловлювання, відтворені мовою перекладу.

Мета перекладання – точно й повно висловити засобами мови те, що вже було виражене засобами іншої мови. **Мета перекладу** – ознайомити читача чи слухача, який не володіє мовою оригіналу, з певним текстом або усним висловлюванням, відтвореними цією мовою. **Процес перекладання** розкладається на два етапи:

- зрозуміти, з'ясувати для себе текст, який перекладатиметься;
- знайти, відібрати відповідні мовні засоби перекладу.

Процес перекладання – це не просто механічне відтворення сукупності елементів (слів, словосполучень, фраз) оригіналу, а складне свідоме відбирання кращих можливостей їх передання. Вихідною точкою слід уважати оригінал у цілому, а не окремі його елементи.

Переклад і перекладання мають спільні види та форми. Процес перекладання може здійснюватися:

- усно;
- письмово;
- за допомогою комп'ютера.

Усна та письмова форми перекладання виникли досить давно. Усне перекладання використовується для безпосереднього обміну інформацією під час розмови між представниками різних народів. Воно потребує активного володіння іноземною мовою, бо має здійснюватися негайно й не передбачає користування словниками.

Першими письмовими перекладами були переклади Біблії на грецьку та латинську мови, а також на мови народів середньовічної Європи. Обидві форми перекладання завжди слугували для передання та обміну різноманітною інформацією між людьми, розвитку культурних, суспільних та наукових зв'язків між країнами світу. Посередником у процесі письмового та усного перекладання є **перекладач**, який має володіти щонайменш двома мовами.

Машинне (комп'ютерне) перекладання виникло в середині 50-х рр. ХХ ст. й сьогодні набуло розповсюдження через швидкість виконання (перекладання однієї сторінки тексту здійснюється за 1 – 2 секунди).

Розрізняють такі **види перекладу/перекладання**:

- художній;
- діловий;

- *реklamний;*
- *науково-технічний.*

Кожний з них має свою специфіку. Якщо під час художнього перекладання треба передати не лише зміст оригіналу, а й настрій, емоції, відчуття, особливості авторського стилю, то перекладання ділової, рекламної та науково-технічної літератури потребує передусім найточнішого передання певних подій, фактів та опису приладів, устаткування тощо. *Ділові, рекламні, науково-технічні переклади відносять до так званих інформативних перекладів*, під час роботи над якими слід не лише намагатися точно передавати інформацію, а й дотримуватися норм мови ділового або науково-технічного стилів. Носіями наукової інформації, узагальненої в науково-технічній літературі, є підручники, монографії, статті, патенти, інструкції з експлуатації, технічні довідники, каталоги, науково-популярні журнали тощо.

Дослідження ринку перекладів показали, що обсяг цього ринку збільшується приблизно на 15 % щороку. У загальному обсязі перекладів переважає науково-технічний переклад (понад 40 %), далі йдуть комерційні, юридичні, політичні та інші види перекладів, і, нарешті, художній переклад (0,3 % від загального обсягу).

Можна навести таку **диференціацію перекладів**:

- інформативний переклад, метою якого є загальне знайомство зі змістом тексту іноземною мовою;
- точний переклад, потрібний для детального знайомства зі змістом;
- найточніший, юридично засвідчений переклад для офіційних документів і законів.

Окрім того, виокремлюють *буквальний, адекватний, реферативний, анотаційний переклади*.

Адекватним називають переклад, в якому відтворюється єдність змісту та форми. У поняття адекватність входить передача стилістичних і експресивних відтінків оригіналу. Крім того, навіть при відсутності формальної точності передачі окремих слів та словосполучень переклад у цілому може бути адекватним. А нерідко буває і так, що переклад є адекватним саме завдяки порушенню цієї елементарної і поверхневої точності. Коли окремі, дрібні, деколи неперекладні елементи тексту передаються відповідно до ідейно-художнього задуму автора, переклад досягає високого ступеня адекватності.

Під *буквальним* перекладом слід розуміти переклад по зовнішній (графічній або фонетичній) подібності між іноземним та українським словом або словосполученням, без урахування смислових відмінностей між ними. Слід розрізняти *буквалізм етимологічний*, тобто зв'язаний з походженням слова, та *буквалізм семантичний*, тобто зв'язаний з його значенням. *Етимологічний буквалізм* полягає у використанні при перекладі зовнішньо схожого слова чи словосполучення, котре не відповідає за своїм значенням слову або словосполученню оригіналу (*complexion* – *комплексія*, *будова тіла*; *patron* – *патрон*, *начальник*, *хазяїн*, *покровитель*). Під *семантичним буквалізмом* розуміють використання при перекладі загального, як правило, найвідомішого

значення слова або словосполучення замість конкретного: *man* – людина (загальне значення); *мужчина, солдат, робітник* (конкретне значення); *house* – дім (загальне значення); *житло, приміщення, будівля* (конкретне значення).

Під *реферативним перекладом* розуміють 1) письмовий переклад заздалегідь відібраних частин оригіналу, що складають зв'язний текст; 2) виклад основних положень змісту оригіналу, що супроводжується висновками й оцінкою. Реферативний переклад у 5 – 10 і більше разів коротший за оригінал. Робота над *першим різновидом реферативного перекладу* складається з таких етапів:

- ознайомлення з оригіналом; при потребі – вивчення спеціальної літератури;
- визначення в тексті основного й другорядного (відступи, повтори, багатослівність, екскурси в суміжні галузі тощо);
- перерахування основної частини, усунення можливих диспропорцій, нелогічності;
- переклад основної частини, зв'язний і логічний виклад змісту оригіналу.

Робота над *другим різновидом реферативного перекладу* відбувається за такою схемою:

- докладне вивчення оригіналу;
- стислий виклад змісту оригіналу за власним планом;
- формулювання висновків, можливе висловлення оцінки.

Анотаційний переклад – це стисла характеристика оригіналу, що являє собою перелік основних питань, іноді містить критичну оцінку. Такий переклад дає фахівцеві уявлення про характер оригіналу (наукова стаття, технічний опис, науково-популярна книга), про його структуру (які питання розглянуто, в якій послідовності, висновки автора), про призначення, актуальність оригіналу, обґрунтованість висновків тощо. Обсяг анотації не може перевищувати 500 друкованих знаків.

Ідея комп'ютерного перекладання, тобто думка доручити машині функції перекладача, з'явилася в 50 рр. XX ст. У 1952 р. російськомовний текст «*Величина угла определяется отношением дуги к радиусу*» («*Величина кута визначається відношенням дуги до радіуса*») був перекладений англійською мовою в університеті міста Джорджтаун, США. Під час цього експерименту було випробувано процедуру так званого «прямого» машинного перекладання, тобто систему перекладання було створено для однієї пари мов: словник мав тільки двісті п'ятдесят слів, а граматику складалася з шести синтаксичних правил.

Засоби комп'ютеризації перекладання поділяються на три основні типи (залежно від того, наскільки далеку мету ставлять перед собою розробники): *системи автоматичного комп'ютерного перекладання (КП)*, *автоматизовані системи комп'ютерного перекладання «людина – машина» та «машина – людина» (ЛМП або МЛП) і термінологічні бази даних (ТБД)*.

Автоматичні системи КП призначено для здійснення перекладання без втручання людини. Це не виключає ані попереднього підготування тексту, ані постредагування. Однак увесь процес перекладання повністю забезпечується

самою системою КП без будь-якої участі людини, з використанням тільки спеціальних програм, великих словників і наборів лінгвістичних правил.

Автоматизовані системи КП утворюють два підкласи: системи комп'ютерного перекладання за участю людини (ЛМП) і системи звичайного перекладання за участю комп'ютера (МЛП).

Про машинний переклад за участю людини говорять відповідно до тих систем, у яких перекладання здійснює комп'ютер, але він може на тих чи інших етапах цього процесу вступати у взаємодію з людиною-редактором. А звичайне перекладання за участю комп'ютера має місце в тих випадках, коли саме людина перекладає (у режимі «он-лайн»), але в деяких заздалегідь обумовлених ситуаціях вона може звертатися по допомогу до комп'ютера.

Звертання до термінологічних банків даних (ТДБ) відбувається найчастіше не під час самого процесу перекладання, а ще до початку перекладання. ТДБ включає, звичайно, тільки технічну термінологію. Основна перевага ТДБ у тому, що вона містить усі найсвіжіші дані: технічна термінологія постійно змінюється, а паперові словники ще до того часу, як виходять друком, устигають значною мірою застаріти.

Закордонні комерційні системи комп'ютерного перекладання

У 1995 р. з'явилися комерційні системи автоматичного перекладання в Росії, напр., система англо-російського (та російсько-англійського) комп'ютерного перекладання STYLUS, комплект перекладацьких програм ЛЕКСИКОН, серія систем комп'ютерного перекладання SILOD-MULTIS, що створено в Російському державному педагогічному університеті ім. О. І. Герцена (СПб) та ін.

Типовий набір можливостей систем комп'ютерного перекладання широкого використання на практиці можемо показати на прикладі опису системи перекладу текстів **Prompt Translation Office**.

Prompt Translation Office пропонує набір професійних інструментів, що забезпечує перекладання з основних європейських мов на російську та зворотне (на англійську, німецьку, французьку) залежно від комплектації.

Можливості системи:

- може перекладати, редагувати, працювати зі словниками всіх мов;
- забезпечує зв'язне перекладання текстів з урахуванням морфологічних, синтаксичних і семантичних зв'язків;
- система зорієнтована на середовище Windows і не потребує спеціальних навичок роботи з комп'ютером;
- передбачена можливість створення власних словників користувача: слова, словосполучення, ідіоми;
- може залишати без перекладу спеціально зазначені слова тієї чи іншої мови.

Українські комерційні системи комп'ютерного перекладання

В Україні основними центрами розробки системи комп'ютерного перекладання є Київ, Львів та Харків. З метою покращення та прискорення процесу комп'ютерного перекладання в Україні укладено багато електронних словників з різних галузей науки й виробництва. Напр., в **Українському**

мовно-інформаційному фонді (Київ), що знаходиться в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, створено великі академічні орфографічні та орфоепічні словники обсягом 100 000 слів кожний, словник афіксальних морфем, активно розробляється український тлумачний, синонімічний, фразеологічний та антонімічний словники тощо.

Електронне видання «Словники України» - 1.03 (автори: В. А. Широков, О. Г. Рябулець, І. В. Шевченко, О. М. Костюшин, К. М. Яременко), що вийшло в 2001 – 2003 рр., призначено для користувачів лексикографічної інформації. Воно складається з п'яти словникових підсистем-модулів – словозмінної парадигми, транскрипції, фразеології, синонімічної та антонімічної.

У Львівському політехнічному університеті створено: а) систему підтримування багатомовних термінологічних словників «СЛОВО», у якій відпрацьовуються системні питання технології підготування словників до видання; б) багатомовний банк стандартизованих терміносистем.

Фахівцями фірми «Пролінг ЛТД» було розроблено систему перевірки українського правопису «Рута». До складу цієї програми входять:

- модулі перевірки орфографії та граматики;
- пошук синонімів і розміщення переносів;
- програми імпорт-експорт текстів з різними типами кодувань;
- режим підказування за умови неправильного набору слова на клавіатурі;
- словник користувача.

Для перекладу текстів з російської на українську і навпаки було розроблено систему «Плай». Програма перекладу вбудовується в стандартному меню Word. За допомогою цього меню можна виконати швидкий переклад як тексту, так і окремого слова в межах тексту оригіналу в будь-який бік.

У Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» було створено систему ПАРС (перекладна англо-російська та російсько-англійська система). Її оснащено комплексом термінологічних комп'ютерних словників з декількох галузей діяльності людини.

Система РУМП (російсько-українське комп'ютерне перекладання) була розроблена харківським ученим М. С. Блехманом. Вона працює на IBM-сумісних персональних комп'ютерах і перекладає тексти з російської мови українською й навпаки. РУМП забезпечує зв'язний переклад текстів не тільки загальномовного, але також і фахового характеру, тому що має декілька термінологічних словників (авіаційний, екологічний, комп'ютерний, фінансовий). Система працює в режимі багатьох одночасних завдань, сумісна з широко використовуваними текстовими процесорами. Унікальною властивістю РУМП є автоматичне граматичне кодування слів, що уводяться до словника: користувач уводить слово в його канонічній формі, а система визначає його граматичні характеристики (тип відмінювання, дієвідміни тощо).

У процесі перекладання РУМП вирізняється такими особливостями:

- одночасне використання чотирьох словників з визначенням їх пріоритетів;

- перекладання як усього тексту, так і його фрагменту, визначеного користувачем;
- позначення багатозначних слів у тексті перекладу зірочками, що надає можливість обрати із пропонованих системою варіантів найбільш адекватний перекладний еквівалент;
- виділення слів, яких не знайдено в перекладній системі РУМП;
- уведення нових слів та словосполучень безпосередньо з тексту до словника.

Отже, переклад/перекладання мають важливе значення в діловій, суспільній, науковій сферах діяльності людини як носії певної інформації, яка сприяє розумінню розвитку цивілізації й зокрема певних галузей науки.

2. Типові помилки під час перекладу наукових текстів українською. Вибір синоніма під час перекладу

Науково-технічне перекладання можна визначити як *перекладання текстів, що містять певну інформацію про наукові та технічні досягнення*. Науково-технічне перекладання здійснюється в три етапи:

- знайти загальну логіку викладення матеріалу оригінального тексту;
- подумати, як і автор, над проблемою, намагаючись зрозуміти її сутність;
- правильно передати зміст оригіналу, підібравши найбільш точні еквіваленти термінів і загальноновживаних слів.

Знайти *загальну логіку викладення наукової думки* досить важливо, бо саме розуміння структури тексту, його логічних зв'язків (які є визначальною рисою наукового тексту) перешкоджатиме появі невідповідностей у перекладі. Щоб зрозуміти *сутність тексту оригіналу*, слід спиратися на свій попередній досвід роботи з науково-технічною літературою, на сукупність знань і уявлень про світ. *Правильно передати зміст оригіналу* – це означає виконати *адекватний і повноцінний переклад, який точно відтворював би наукову інформацію, що міститься в оригіналі*.

До науково-технічного перекладу висуваються такі **вимоги**:

- переклад має бути *точним*, але не буквальним або дослівним, бо останній, як правило, найбільш неточний. Перекладаються не окремі слова оригіналу, а його зміст. Як вже зазначалося вище, слова набувають певного значення лише в контексті, і лише завдяки контексту можна точно з'ясувати зміст оригіналу. Адекватне передання змісту оригіналу є визначальною вимогою до науково-технічного перекладу;
- *ясність і чіткість* – це безумовна вимога до науково-технічного перекладу. Подвійний зміст у науково-технічному перекладі неприпустимий, його стиль має повністю відповідати формально-логічному стилю мови науково-технічної літератури. Реалізувати цю вимогу, тобто зробити ясний і чіткий переклад, можна лише тоді, коли буде повністю з'ясовано зміст оригіналу;
- науково-технічний переклад має бути *стислим*. Зайві слова перешкоджають опануванню змісту перекладу, а лаконічність робить його прозорим і зрозумілим;

- *літературна грамотність перекладу* – це відповідність нормам мови перекладу. Розкриваючи цю вимогу, слід зауважити, що літературно-грамотним вважається той переклад, в якому відсутні форми та звороти, природні для мови оригіналу, але небажані для мови перекладу. Наявність таких помилок у тексті перекладу ускладнює його розуміння.

Ці вимоги є головними вимогами до науково-технічного перекладу. Лише той переклад, який відповідає ним, може вважатися повноцінним і адекватним.

Часто під час перекладання науково-технічних текстів з російської мови на українську виникають труднощі, пов'язані з правильним вибором українського терміна або загальновживаного слова. Це може статися в тих випадках, коли у російській мові для кількох понять існує один багатозначний термін (слово), а в українській мові йому відповідає не один термін (слово), а декілька. Щоб уникнути таких помилок, слід уточнювати значення подібних слів у словниках, а також звертати особливу увагу на контекст, в якому знаходяться ці слова. Наведемо приклади.

Слово «*граница*» у російській мові має такі значення: 1) «*то, что разделяет территории соседних государств*»; 2) «*то, что разделяет что-либо от чего-то, линия раздела; допустимая норма чего-либо дозволенного, последняя, крайняя степень проявления чего-либо*». Відповідно цим значенням в українській мові вживаються слова «*кордон*» і «*межа*». Отже, «*граница Украины*» перекладатиметься як «*кордон України*», а в інших випадках слову «*граница*» відповідатиме в українській мові слово «*межа*»: *межа множини, межа відводу, межа нарізі* тощо.

Російський термін «*емкость*» перекладається українською мовою як *ємність, місткість, посудина*. Термін «*ємність*» уживається у фізиці на позначення величини, що характеризує нагромадження заряду, напр., *ємність акумулятора*, в обчислювальній техніці – на позначення характеристики запам'ятовувального пристрою, носія даних, каналу зв'язку, напр., *ємність у байтах, ємність дисплея*. Термін «*місткість*» у математиці позначає характеристику математичних об'єктів, напр., *місткість множини, місткість області*. Крім того, він також уживається в значенні показника, що характеризує споживання або вміст ресурсів, напр., *місткість барабана, фільтра*. Під словом «*посудина*» розуміють місткість – виріб, призначений для вміщування чого-небудь, напр., *гідро-посудина*.

Термін «*жорсткість*» уживається в механіці, де позначає здатність тіла або конструкції чинити опір деформуванню, слабку залежність технічної характеристики від інших параметрів (*жорсткість конструкції, жорсткість щодо згинання*). Термін «*твердість*» у хімії позначає характеристику концентрації певних домішок у розчині (*тимчасова твердість води, карбонатна твердість*). А в російській мові на позначення всіх цих понять використовується один термін – «*жесткость*», напр.: *жесткость конструкции, жесткость воды*.

У термінологічних словосполучення *жидкая фаза и жидкий продукт* слово «*жидкий*» українською мовою перекладатиметься по-різному, а саме:

рідинна фаза, рідкий продукт, тому що в першому випадку *рідинний* – це той, що має властивість текти й приймати форму посудини, в якій знаходиться, а в другому випадку *рідкий* – це негустий, розведений, напр.: *рідкий ліс, рідкий кисіль*.

Російський термін «*масло*» і похідний від нього термін «*масляний*» в українській мові має кілька відповідників: *масло, олія, олива* і відповідно – *масляний, олійний, оливний*. Кожний із цих відповідників має своє значення. Отже, *масло* – це харчовий продукт, який є концентратом молочного жиру і який виробляють, збиваючи вершки або сметану (*вершкове масло, топлене масло*), *масляний* – призначений для масла, виготовлений на маслі, який стосується масла (*масляна плівка, масляний крем*). *Олія* – жирова речовина, яку добувають з деяких рослин, переважно з їх насіння або плодів (*кукурудзяна, гірчична олія, рідинна олія*), *олійний* – той, що призначено для олії, який містить олію, виготовлений на олії, розчинений на олії, стосується олії (*олійна фарба, олійні лаки*). *Олива* – рідинний продукт мінерального, синтетичного походження, а також результат перероблення деревної смоли, який використовують для консервації виробів, як електроізоляційний матеріал і для технологічних потреб (*газотурбінна олива, компресорна олива*), *оливний* – призначений для оливи, який працює на оливі, заправлений оливою, який стосується оливи (*оливна система, оливний фільтр*). Крім того, термін «*масляний*» перекладається українською мовою також як *масний*, якщо вказує на таку ознаку, як насичений жиром, напр., *масна пляма*.

Багатозначне російське слово «*область*» в українській мові має п'ять відповідників: *галузь, ділянка, зона, область, царина*. Слово «*галузь*» позначає певну сферу виробництва, науки тощо, напр.: *галузь інформації, галузь науки*. *Ділянка* – це окрема частина поверхні, площі, простору, яку використовують з якою-небудь метою або відокремлюють за якою-небудь ознакою, напр.: *базова ділянка, ділянка пам'яті*. Слово «*зона*» в українській мові використовується у значенні простору, у якому поширюється будь-яке явище, що характеризується певними рисами, особливостями, напр.: *зона поширення*. У галузі біології термін «*зона*» позначає місце розташування якого-небудь внутрішнього органа людини або тварини, напр.: *зона серця*. Частину території країни, материка, а також адміністративно-територіальні одиниці в деяких країнах називають *областю*, напр.: *Харківська область*. Термін «*область*» використовується в математиці, де він називає скінченну частину простору або поверхні, напр.: *область дисперсії*. Під словом «*царина*» розуміють сферу діяльності, коло занять, уявлень (*царина знань*).

Російському слову «*обратный*» в українській мові відповідають два еквіваленти: *зворотний* і *обернений*. *Зворотний* – це той, що спрямований або веде назад до початкового пункту (*дорога, шлях, курс*), а також той, що здійснює зустрічну дію, виявляє протидію, напр.: *зворотний порядок, зворотна полярність*. Математичний термін «*обернений*» уживається в значенні: який має протилежний чому-небудь або змінений у порівнянні із чим-небудь вигляд, форму, напр.: *обернений дріб, обернена функція*.

У російській мові від двох дієслів, які утворюють видову пару (недоконаного і доконаного видів), можна побудувати тільки один віддієслівний іменник для позначення дії, тому під час перекладання російських науково-технічних текстів українською слід розрізняти значення українських віддієслівних іменників, що позначають дію, подію та наслідок дії; напр.:

Російська мова

1. Аналоговий сигнал передает информацию за счет непрерывного изменения амплитуды или частоты.
2. Рационализаторским предложением признается определенное изменение конструкции изделий, технологи производства или состава материала.
3. Фазовый сдвиг – это изменение фазы сигнала.

Треба позначати назви учасників дії тільки іменниками (на відміну від російської мови, де з такою метою часто вживають прикметники й дієприкметники); напр., *прибулець* (рос. *прибывший*), *від'ємник* (рос. *вычитаемое*), *вступник* (рос. *поступающий*).

Певні труднощі під час перекладання можуть викликати *науково-технічні терміни обох мов, схожі за вимовою та написанням, але схожі/несхожі за значенням, які називаються термінологічними паралелями*. Виникають термінологічні паралелі у зв'язку з тим, що під час створення нових термінологій досить часто запозичуються терміни іншомовного походження. Можна визначити три типи термінологічних паралелей:

1. *Повні термінологічні паралелі* – формально схожі термінологічні одиниці різних мов з однаковими значеннями. Напр.: термін «*природа*» в обох мовах збігаються у трьох значеннях: усе, що існує у Всесвіті, органічний та неорганічний світ (*жива природа*); місце поза містом (*лоно природи*); основна сутність чого-небудь (*природа явища*).
2. *Неповні термінологічні паралелі* – ті, у семантичній структурі яких зберігається лише частина значень. Напр.: термін «*пара*» збігається в обох мовах у двох значеннях: два однорідних предмети (*пара чобіт*); дві людини, які беруть шлюб (*подружня пара*). Однак в українській мові «*пара*» має ще й третє значення: газоподібний стан води (*водяна пара*).
3. *Хибні термінологічні паралелі* – схожі за зовнішньою формою, але зовсім (усіма своїми значеннями) розбіжні термінологічні одиниці двох порівнюваних мов. Напр.: термін «*шар*» у рос. мові має такі значення: частина простору, обмежена сферою (*радиус шара*) – укр. *куля*; предмет круглої форми (*воздушный шар*) – укр. *куля*; в укр. мові – однорідна речовина, що суцільною масою укриває що-небудь (*сніговий шар*).

Українська мова

1. Аналоговий сигнал передает інформацію завдяки неперервному змінюванню (**дія**) амплітуди або частоти.
2. Раціоналізаторською пропозицією визнають визначене змінення (**подія**) конструкції виробів, технології виробництва або складу матеріалів.
3. Фазовий зсув – це зміна (**наслідок дії**) фази сигналу.

Існування в мові лексичної синонімії ускладнює роботу перекладача. Абсолютних синонімів (які не вирізняються ні семантичним, ні стилістичним відтінками) не так багато і найчастіше вони трапляються серед термінів: *лінгвістика* – *мовознавство*, *нарація* – *оповідь*, *лабіальний* – *губний*, *рецепція* – *сприймання*. Однак синоніми не завжди можуть заміняти один одного. Вони можуть бути придатними в одному контексті і виявитися непридатними в іншому. При аналізі та виборі одного із синонімів необхідно розрізняти їхні види:

- *сміслові (ідеографічні)*, які відрізняються відтінками значення, ступенем інтенсивності вираження поняття: рос. *план* – укр. *задум, проект, (дій) програма, (далекий план – у мистецтві) перспектива*;
- *стилістичні*, які відрізняються емоційною забарвленістю або відношенням до різних стилів: рос. *называть* – укр. *давати ім'я, іменувати (нейтральне), титулувати (піднесено-урочисте), номінувати (книжне)*;
- *фразеологічні*, які відрізняються своєю сполучуваністю з іншими словами: рос. *принимать* може сполучатися з різними словами (*в расчет, решение, характер, силу закона* тощо). Українські відповідники враховуватимуть цю обставину: *враховувати (брати до уваги), виносити ухвалу, набувати властивостей, набирати чинності (сили закону)*.
- *контекстуальні* – слова, які не є синонімами у власному значенні слова, але які сприймаються як такі в конкретному контексті: рос. *Отстраненное представление имеют рядовые читатели о процессе коммуникативного взаимодействия между автором художественного текста и реципиентом*. – укр. *Не до кінця розуміють пересічні читачі процес комунікативної взаємодії між автором художнього тексту та реципієнтом*.

Таким чином, під час перекладу текстів наукового стилю з російської мови на українську слід враховувати як можливі термінологічні паралелі, так і уточнювати значення термінів, уживання їх у певному контексті.

3. Переклад термінів

Розрізняють перекладання вузькогалузових термінів, загальнонавчаних та загальнонаукових слів.

Розпочнемо з особливостей перекладання *вузькогалузових термінів*. Пошук терміна-еквівалента (тобто відповідного за значенням терміна) у власній мові (мові перекладу) має починатися з аналізу нового поняття, яке виражає іншомовний термін. Цей аналіз може підказати, яке слово треба вжити на позначення певного поняття. Напр., у російській термінології одна з деталей ізолятора називається «*юбка*» – очевидно, назву підбирали за подібністю. Українська термінологія для цього поняття має термін «*острішок*» (від слова «*стриха*»). Тобто асоціації у творців обох термінів були різні. Правильним вважається такий шлях перекладання термінів: **«іншомовний термін → поняття → український термін»**, а не **«іншомовний термін → український термін»**. Помилковим, напр., буде переклад російського будівельного терміна «*грохот*» як «*гуркіт*» чи «*грюкіт*», оскільки йдеться про назву пристрою для

пересівання піску або цементу, і в українській терміносистемі для цього існує слово «*решето*».

Якщо назва поняття ґрунтується на його найголовнішій властивості чи вдалому порівнянні, то й в інших мовах ці ознаки беруться за визначальні, напр., у комп'ютерній термінології: *user* – користувач, *mouse* – мишка.

Під час перекладання термінів можуть виникнути такі ситуації:

- коли в мові перекладу існують еквіваленти іншого терміна, зафіксовані у словниках;
- коли такі еквіваленти відсутні.

У першому випадку може існувати один або кілька варіантів перекладу іншомовного терміна. Якщо є лише один еквівалент, то така ситуація не викликає особливих труднощів, необхідно лише перевірити адекватність заміни в певному контексті. За наявності кількох еквівалентів слід обирати найбільш адекватний у цьому випадку варіант перекладу.

У другому випадку, коли в мові немає еквівалента іншомовному терміну, переклад можна здійснити такими засобами:

- запозичити іншомовний термін з дотриманням певних правил його транскрибування й коротким тлумаченням у дужках, напр.: *scrubber* – *скрубер* (апарат газоочищення);
- послівно перекласти (калькувати), напр.: *water supply* – *водопостачання*;
- перекласти іншомовний термін за допомогою описового способу, напр., *batch processing* – *пакетний режим оброблення даних*.

Перекладаючи науково-технічний текст, треба мати досить чітке уявлення про українську та іншомовну термінологію певної галузі в цілому.

Переклад *загальнонавжаних слів*, до яких, як відомо, відносять слова, які широко вживаються у всіх функціональних стилях мови та є загальними для всіх мовленнєвих різновидів (*стіл, шлях, олівець*), не викликають, як правило, труднощів.

Переходимо до розгляду особливостей перекладу загальнонаукових слів.

Загальнонаукова лексика – це лексика, характерна переважно для стилю мови науки й техніки в цілому, тобто для всіх галузей. Слова, що належать до цього лексичного шару, є основою для викладання наукової інформації: *природа, фактор, атмосфера*. Визначення та характеристики загальнонавжаного та загальнонаукового шарів лексики показують, що межу між ними встановити досить важко.

Загальнонаукові слова мають велике значення для змістової та структурної організації науково-технічного тексту, вони є засобом позначення інтергалузевих понять, а також ланкою, яка пов'язує та організовує словниковий склад науково-технічних текстів.

При перекладанні загальнонаукових слів можливі такі ситуації:

- наявність постійного перекладного еквівалента;
- наявність контекстуального перекладного еквівалента.

Перша ситуація характеризується тим, що пошук певного слова в мові перекладу не викликає труднощів, тобто *еквівалент слова мови оригіналу*

можна знайти у словнику. Такі перекладні еквіваленти називають **постійними**. Під **перекладними еквівалентами** прийнято розуміти *одиницю тексту (слово, словосполучення, речення) перекладу, еквіваленту певній одиниці тексту оригіналу*. Розгляньмо це на прикладі перекладу з російської мови на українську: *Любой интеллект, как естественный, так и искусственный, вынужден взаимодействовать с реальным миром. – Будь-який інтелект, як природний, так і штучний, змушений взаємодіяти з реальним світом*. Це речення містить загальнонаукові одиниці, перекладання яких не викликало проблем, бо вони є постійними перекладними еквівалентами відповідним одиницям мови оригіналу.

Друга ситуація складніша, бо під час перекладання неможливо використовувати постійний перекладний еквівалент. Тоді доводиться вдаватися до різних **лексичних трансформацій** – засобів, за допомогою яких у контексті передають значення слова мови оригіналу, знаходячи йому відповідне в мові перекладу, що не збігається зі словниковим еквівалентом. Іншими словами, **лексичні трансформації** – це заміни певних слів або словосполучень мови оригіналу з метою точного передання змісту та врахування норм мови перекладу. Такі еквіваленти називають **контекстуальними перекладними еквівалентами**.

Виокремлюють такі види трансформацій:

1. Додавання

Суть полягає в тому, щоб додавати слова в тексті перекладу, щоб не порушити зміст оригіналу та норми мови перекладу. Напр.: *множество различных моделей компьютеров – велика кількість різних моделей комп'ютерів*.

2. Вилучення

У деяких випадках під час перекладання можна робити вилучення слів для уникнення порушень норм мови перекладу. Напр.: *В качестве примера машинной операции можно взять обычную арифметическую операцию. – За приклад машинної операції можна взяти звичайну арифметичну операцію*.

3. Заміни

Під час перекладання можна замінювати окремі слова та словосполучення мови оригіналу на такі слова (словосполучення) мови перекладу, що не є постійними (словниковими) відповідниками, але адекватно передають зміст оригіналу. Напр.: *Реформа призвана осуществлять перестройку политической, экономической и социальной жизни. – Реформа має здійснити перебудову політичного, економічного та соціального життя*.

4. Контекстуальна заміна

Особливості контексту іноді змушують підбирати таке слово в мові перекладу, яке можна використати лише в цьому контексті. Існує кілька видів контекстуальних замін:

- **конкретизація**, коли слово мови оригіналу з більш широким значенням замінюється на слово мови перекладу з більш вузьким значенням. Напр.: *Главный корпус университета в годы войны был уничтожен до*

фундамента. – Головний корпус університету в роки війни було зруйновано до фундаменту;

- **генералізація**, коли слово мови оригіналу з більш вузьким значенням замінюється на слово мови перекладу з більш широким значенням. Напр.: *Рождение компьютеров третьего поколения связано с ростом возможностей технологии полупроводников. – Поява комп'ютерів третього покоління пов'язана із зростанням можливостей технології напівпровідників;*
- **антонімічний переклад**, коли стверджувальна конструкція замінюється на заперечну або навпаки. Напр.: *Студенты слушали лекцию профессора не без интереса. – Студенти слухали лекцію професора із зацікавленістю.*

Отже, перекладання вузькоспеціальних, загальноновживаних та загальнонаукових слів мають свою специфіку. Перекладання термінів передбачає розуміння суті конкретного поняття, тоді як перекладання загальнонаукових слів нерідко супроводжується використанням лексичних трансформацій, спрямованих на те, щоб найточніше передати зміст оригінального тексту й уникнути помилок у тексті перекладу.

4.Особливості редагування наукового тексту. Помилки у змісті й будові висловлювань

Практика редагування тез доповідей і повідомлень, статей виокремила кілька аспектів, на які повинен звернути автор наукового дослідження (редактор) особливу увагу: *ознайомлювальний, структурний, змістовий.*

Ознайомлювальний аспект. Під час першого читання оригіналу авторові важливо з'ясувати для себе кілька принципових позицій, від чого залежатиме прийняття рішення: випускати чи не випускати книгу у світ, якою буде міра авторського чи редакторського втручання в текст під час його підготовки до друку. А саме: *актуальність та новизна теми; ступінь її розробки; адресне призначення; рівень використання автором найновішої літератури, залучення архівних матеріалів.*

Структурний аспект. Уважне прочитання та глибоке осмислення змісту оригіналу дає змогу авторові визначити «плюси» й «мінуси» структурної його побудови. Саме з аналізу плану роботи, точніше, внутрішньої побудови складових її частин – вступної, основної та заключної – починається вивчення та вдосконалення структури майбутнього наукового видання. Поліпшити таку структуру можна шляхом систематизації зібраного матеріалу; дотриманням приблизно однакового співвідношення обсягу структурних складових тексту (параграфів, розділів, частин); чіткого виокремлення в цих складових головного й другорядного; строгої логіки викладу; написання серйозних узагальнень; вироблення самостійних висновків; виявлення й ліквідації повторів, абзаців чи й цілих сторінок, написаних «не за темою».

Змістовий аспект. Гармонійне поєднання форми і змісту будь-якого, надто наукового, тексту досягається автором і редактором саме на цьому етапі. Редактор передусім має проявити чітке розуміння існуючих у науці методів викладу зібраного й узагальненого автором матеріалу. Виокремимо *головні*

методи: індуктивний (від окремого до загального); *дедуктивний* (у зворотному, від загального до окремого); *логічний* (так зване послідовне членування матеріалу на смислові фрагменти); *історичний* (аналіз розвитку подій та явищ у строго хронологічній послідовності). При написанні своїх праць учені користуються й складнішими методами: *метод сходження від абстрактного до конкретного* – дає можливість на основі глибокого аналізу наукових понять синтезувати конкретне знання про досліджуваний предмет або явище. *Синтез* завжди починається з найпростіших абстракцій і фіксує єдність різноманітного синтезу існуючих визначень наукового поняття. *Метод спіралі* – припускає поступове розгортання ознак аналізованого в науковій літературі предмета або явища. Він не тільки відображає структуру наукового матеріалу, але й дає можливість вплинути на хід читацького сприйняття. Метод спіралі заснований на поступовому розвитку думки шляхом повторення її щоразу на новому, більш високому рівні узагальнення. Чітке розуміння цих методів, що гарантує логічність, послідовність і доказовість викладу, завжди насторожуватиме автора/редактора, скажімо, під час неминучих скорочень. Лаконічність і стислість абзаців чи цілих розділів тоді буде забезпечуватися не шляхом викидання якоїсь важливої складової в ланцюгу доказів, а найперше за рахунок «видавлювання води», тобто, багатослів'я, розтягнутості, довгих речень, повторюваності, другорядності. Нерідко саме через багатослів'я, складну конструкцію довгих речень важко зрозуміти смисл наукових аргументів автора. Досвідчений редактор відразу відчує, де самотійно написаний текст, а де – побудований на суцільній компіляції (наукова праця, написана на підставі чужих матеріалів без самотійного дослідження та опрацювання джерел).

У науковому тексті, мабуть, як у жодному іншому, використовуються всі відомі засоби відображення змісту – текст, формули, таблиці, ілюстрації; використовуються елементи, зокрема в науково-гуманітарних текстах, публіцистичного та художнього стилів.

Незважаючи на прагнення залишатися об'єктивним ученим, дослідник так чи інакше виражає своє ставлення до предмета й ходу дослідження, він не буває безпристрасним в оцінках праць інших авторів і байдужим до своїх результатів. Експресивність як виразна сила висловлювання може знаходити свій прояв у використанні відповідних мовних засобів або їхньої певної організації, а також в оцінках.

Звичайно, авторська/редакторська оцінка стилю викладу наукового твору базується насамперед на узгодженості авторської манери та норм і стандартів наукової комунікації, жанрових і видових особливостей майбутнього видання. Повинна дотримуватися й основна вимога – доказовість і об'єктивність усіх суджень і оцінок як основа достовірності наукового результату. Однак при цьому емоційні й експресивно-оцінні моменти, особисті пристрасті автора можуть мати місце в тексті наукової публікації. Головне, щоб це було в рамках моралі й етики.

Текст стає цікавим, коли автор дотримується балансу: повідомляє про нове в межах уже відомого, спираючись на попередні фахові знання читачів. Рух у

науковому тесті – це зміна фактів і думок, зміна підтем або мікротем. Якщо вони змінюються інтенсивно, то текст буде жвавим, динамічним, напруженим. І навпаки: статичність, повтори й задовгі описи розпорошують увагу.

Спільна риса, яка об'єднує всі різновиди наукових текстів, – широке використання термінів, перевага іменників над дієсловами (ці іменники називають поняття абстраговані, узагальнені, далекі від конкретних побутових предметів і явищ); прикметники як означення теж типізують і узагальнюють; дієслова вказують на чинність понять, а не на конкретні дії.

На особливу увагу автора/редактора заслуговує відстеження в наукових текстах порядку й частоти вживання *спеціальної термінології*. Використання наукової термінології – найбільш оптимальний варіант забезпечення точності викладу змісту. Важливо переконатися, аби при першому вживанні того чи іншого терміна давалося його пояснення, вказувалося на його етимологію чи джерело запозичення. У визначенні, скажімо, не можна допускати багатозначності терміна в межах одного тексту, змішування термінів різних наукових шкіл чи дисциплін, уживання в значенні терміна професіонального жаргону, неточного або помилкового тлумачення (скажімо, *наукове видання – це науковий текст*). За рахунок ретельного вибору найбільш доцільних термінів та ін. мовних засобів – лексичних, граматичних і синтаксичних – досягаються адекватність і однозначність передачі змісту. Аналіз термінології є однією з обов'язкових складових роботи автора/редактора над підготовкою наукового тексту до видання. Важливо не допустити помилкового використання термінів і домогтися точного й однозначного їхнього вживання. Можливі помилки можуть бути наслідком порушення існуючих відносин між поняттями, що може виявлятися в так званій помилковій синонімії. Її причинами можуть стати відсутність чітких меж між поняттями, змішування термінів різних наукових дисциплін, використання професіоналізмів як термінів. Очевидно, що багатозначність терміна в межах одного тексту може виявитися серйозною перешкодою для читача. Термінологічні помилки в науковому тексті лише багатозначністю не обмежуються. Авторів/редакторів необхідно уважно аналізувати й оцінювати терміносистему, приділяючи цьому таку ж увагу, як і роботі над фактичним матеріалом.

Особливістю наукового стилю є широке використання слів і словосполучень, що виконують роль сполучних засобів (*беручи до уваги, щодо питання, тепер розглянемо, на нашу думку, варто зазначити* тощо). Завдяки їхньому вмілому використанню досягається зв'язність тексту, його логічний розвиток і розгортання; ці мовні засоби слугують оформленню ретроспективних порівняльних оцінок у процесі дослідження, застосовуються в міркуваннях, доказах, є важливим засобом при обґрунтуванні достовірності фактів.

Таким чином, оприлюдненню результатів наукового дослідження передують ретельна й скрупульозна підготовча робота: опрацювання набутку попередників; виокремлення недосліджених аспектів проблеми; постановка мети й завдань дослідження; виклад суті цієї проблеми і шляхів її вирішення;

узагальнення одержаних результатів; виокремлення аспектів, які становлять перспективу подальших досліджень проблеми. Усі названі етапи супроводжуються редагуванням як змісту наукового тексту, так і його мовним оформленням.